

María LOPO: *O tempo das mareas. María Casares e Galicia. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2016, 220 pp.*

A fin da Segunda República non só supuxo unha traxedia para miles de persoas que, sen amparo de ningunha xustiza en vigor, viron destruídas pola morte o cárcere ou o exilio as súas relacións máis valiosas; tamén o tramado social sufriu un cataclismo que arrasou institucións e trincou proxectos de todo tipo. As consecuencias, aínda non ben estudadas, foron con seguridade inmensas para os campos culturais. O mundo artístico parou o seu rumbo natural, foi privado do seu espazo público, perdeu os seus representantes simbólicos máis potentes, viuse controlado pola mediocridade oportunista, reducido á resistencia na clandestinidade ou á subsistencia sempre provisoria en terras alleas. Os campos sociais precisan para vivir un espazo propio de liberdade; desenvólvense sempre dialecticamente nunha tradición que sempre ha ser afirmada e asumida ao mesmo tempo que superada para construír a historia innovando sempre nunha marcha constante. Varias xeracións viron interrompida esta progresión cultural, varridos os seus presupostos estéticos, destruídos os seus modelos sociais, desprestixiados os emblemas artísticos e científicos. Instauráronse ao tempo novos *habitus*, unha nova «ética» e, para moitos, mesmo un novo concepto de orde e de decencia. Todo isto fixo que na «recuperación da democracia» trala longa ditadura, con cuxos repertorios aínda hoxe non se rompeu realmente en moitos aspectos, o poder establecido practicase con bos resultados para si mesmo unha estratexia de condescendencia que «permitía» cousas, aínda que non acababa de liberar á sociedade dos estigmas asentados durante anos. Estes resultados perduran aínda hoxe na mentalidade social. Ben sabemos que o medo parece durar moito máis que as súas propias causas.

A historia non volve atrás e non se pode revivir a vida cultural interrompida, como non voltan os pasados idos por moito que se trate de recuperar. Claro que non, e sen embargo, a memoria do pasado resulta esencial para dignificar a actualidade e vivir en paz o presente.

Este libro de María Lopo insírese nos actos de memoria que se veñen realizando non para refacer un pasado imposible, senón para reintegrar na tradición lexítima do pobo galego a presenza de persoas ou familias enteiras que foran humilladas e expulsadas violentamente da oficialidade social e que deberon orientar en campos alleos os seus proxectos políticos, científicos ou artísticos. Un destes proxectos máis espléndidos foi o realizado no mundo do teatro por María Victoria Casares Pérez, filla de Santiago Casares Quiroga, asociada xa para sempre a aquela extraordinaria xeración coa que conviviu con éxito no campo cultural francés da posguerra. Con éxito certo e con enerxía e esforzo. Ela mesma confesa un permanente *état d'urgence* xerado loxicamente pola tensión de ter que vivir nunha cultura de adopción que María afrontaba sabendo das dificultades pero confiando en si mesma.

As súas memorias son neste sentido moi reveladoras das esixencias da cultura nacional e do campo do teatro no que entrara, que «esixía unha dedicación total, unha familiaridade perfecta cos textos, e os textos eran franceses ou traducidos ao francés, e os espectadores eran franceses, e os actores, e os directores... Deus mesmo, se deus había, era francés e tratábase de chegar onda el e lograr un lugar no seu ceo» (*Résidente Privilegiée*, 138). Este e outros textos da súa autobiografía revelan ben algunhas facetas desta tensión da aventura intercultural nunha terra allea, tensión constante só realmente coñecida por quen a experimentou. Sen embargo, os remuíños deste *état d'urgence* non agacharon nunca nin eclipsaron as raíces moi profundas da súa personalidade. O Prof. Ramón Villares, que escribe a presentación deste libro, destaca dúas fidelidades sempre presentes na traxectoria de Casares: a súa lealdade republicana e a súa fidelidade á identidade galega.

Estamos pois ante un texto que sobre todo subliña a presenza constante da relación con Galicia; construído con rigor e rico en aportacións textuais e fotográficas de gran interese, que garda sempre unha certa espontaneidade e liberdade de estilo, froito certamente da veneración pola artista coa que esta escrito todo el.

O primeiro capítulo, de título optimista e polisémico (*Victoria en Novembro*) segue, na miña opinión, un fío máis histórico; rexistra coidadosamente as orixes galegas: o enraizamento familiar, a presenza da nai, a influencia do pai, a proximidade da cultura e da lingua galega, os avatares políticos daquela época, o primeiro desarraigo madrileño, o terror da guerra e o inicio do tempo do exilio. Os capítulos seguintes aparecen logo organizados tematicamente en torno a *mundos e lugares* simbólicos da protagonista. María Lopo describe e explica con intelixencia esta derivación da lembranza dos mundos galaicos cara o simbólico e o mítico: «Francia traería á vida de María un mundo novo que aprender, feito de rostros, de olores, de sabores, de paisaxes, de linguas sen referentes; a memoria —di ela— tivo que se facer, daquela, selectiva para poder realizar a aprendizaxe dunha nova vida, urxente, excitante e inesperada, na que o lugar galaico, empurrado ao fondo do ser da exiliada, foi basculando dondamente cara á intemporalidade do mito» (103). Esta transformación cara o mito á vez que seguramente cara o máis fondo e íntimo da persoa non implicaba unha perda senón unha presenza máis profunda e forte.

Hai, na miña opinión, un tema particularmente significativo que en certa maneira dá sentido fondo a todo este libro e que está presente en case todos os seus capítulos. É o tema do reencontro de María Casares coa cultura galega nos lugares do exilio. Este percorrido comeza xa no capítulo dedicado as «Raíces familiares» cando evoca as pontes con Galicia tendidas por seu pai mediante o teatro de Valle-Inclán e a poesía de Curros. Cando en 1957 María Casares, convertida xa nunha gran actriz francesa, visita Buenos Aires coa compañía do Théâtre National Populaire, dirixido entón por Jean Vilar, o fundador dos Festivais de Avignon, para representar no Teatro Colón obras de Victor Hugo (*Marie Tudor*) e Marivaux (*Le Triomphe de l'amour*), esperta un eco extraordinario e entusiasta na comunidade galega, á que dedica una atención moi especial. Alí participa en múltiples actos organizados polas organizacións galegas ate recitar na radio, moi emocionada, poemas de Curros. Luís Seoane, que relata este momento en *Galicia Emigrante*, entrevista á actriz nesta mesma publicación, onde tamén aparece unha dedicación autógrafa súa en galego (109). María Lopo aporta moita e moi interesante documentación dedicada ao reencontro da

actriz coa comunidade galega de Buenos Aires dando conta dos actos e reproducindo fotografías nas que aparece con Seoane, Dieste, Blanco-Amor, etc... que revelan esta fortísima e fonda presenza de Galicia na súa identidade e a emoción do encontro. Entre as mostras particularmente relevantes aportadas pola autora deste libro atopamos unha longa carta de Virxinia Pereira (6-3-1958, conservada na Biblioteca Nacional de Francia) a quen María Casares ofrecera un palco no teatro.

Casares realizaría visitas a Buenos Aires en 1962 (con *Cher menteur*, Kilty, adaptación de Cocteau), 1963 (con *Yerma*, montaxe de M. Xirgu en español) e 1964. En todas elas «a figura de Luís Seoane revélase fundamental na proxección galega e universal de María Casares entre os membros da Galicia transterrada» (146). María Lopo refire o interese de Seoane por Casares fundado «no respecto pola figura de Casares Quiroga» (147), na solidariedade do exilio, na dignidade republicana. Este interese sería compartido por Isaac Díaz Pardo, quen inmortaliza nunha figura de Sargadelos unha «figuración» de María Casares publicada previamente por Seoane e tamén reproducida no libro (172). Lopo non esquece tampouco (148) a repercusión da súa figura no teatro galego (Manuel Lourenzo e *Casahamlet*), na literatura (Claudio R. Fer: «A viaxe vermella (María Casares)»), na arte (Sara Lamas). O lector interesado encontrará anotados neste libro moitos datos desta extraordinaria relación.

Buenos Aires foi, pois, un importante lugar, un lugar do mito e un lugar do exilio, pero non o único, pois este lugar galaico do que xa falamos, que viaxa sempre no fondo do ser da exiliada convertido en mito, é capaz de converter outros sitios, como o Camaret bretón ou como La Vergne, en lugares simbólicos dalgunha maneira «réplicas» de Bastiagueiro e Montrove; dunha Galicia mítica, pero tamén dunha Galicia cultural real nunha dialéctica moi ben descrita no texto.

Finalmente, un aspecto sumamente interesante neste traballo é todo o que a autora aporta e revela sobre da relación de María Casares con Camus e a súa incidencia no percorrido teatral do escritor: incidencia como primeira lectora (constatado por René Char, o gran poeta amigo dos dous), incidencia como actriz e intérprete na relación co público, e incluso influencia na configuración de certos personaxes. En particular convén dicir que Lopo apunta un dato que hoxe resulta un tanto estraño, dada a imaxe ás veces tópica que temos do país veciño: os editores dos *Carnets* de Camus censuran as alusións a María, que desaparece do índice da obra, e mesmo o xustifican «pour de raisons compréhensibles» (159-60). Non foi o único esquecemento: a axuda de Casares a Camus nas súas traducións de Calderón e Lope, constatada polos seus biógrafos, é pasada por alto na edición das obras completas na famosa colección *La Pléiade* de Gallimard. Lopo explicita moitos outros aspectos desta relación, importante para a ciencia literaria, entre eles un proxecto moi avanzado sobre Valle-Inclán, truncado pola morte de Camus. Outro aspecto importante é o da influencia do propio Camus no compromiso de Casares co mundo do exilio republicano. Todo isto, na miña opinión, fai deste capítulo dedicado a relación con Camus un dos máis atractivos.

O conxunto complétase con algunha correspondencia e outros textos de María Casares (como se sabe, Lopo xa publicara a correspondencia entre María e seu pai, *Cartas no*

Antón Figuroa Lorenzana

exilio, Baía, 2008) e asimismo cos textos de Virxinia Pereira e outros de Seoane en *Galicia Emigrante* aos que xa aludimos.

Lembro unha frase do crítico Charles Grivel que dicía que as primeiras lecturas son indelébeis, «vous collent à la rétine». O mesmo acontece coas primeiras vivencias: quedan para sempre. O libro de María Lopo non ten unha pretensión biográfica, senón de ser a biografía da relación case infantil, pero teimuda na súa memoria, de María Casares con Galicia. Pero está moi lonxe de reducirse a iso. Estamos ante un traballo de investigación extenso, coidado e sempre apoiado con probas. Ademais, moi ben escrito, algo que algúns dos que nos dedicamos á investigación non sempre acertamos a facer. María Lopo realiza con seguridade e lucidez unha función intermediaria moi clara entre o campo literario francés, naqueles anos cheo de figuras extraordinarias, e o campo literario galego coa súa problemática propia. Por outra parte, este libro intégrase, como algúns outros, no campo artístico cunha tarefa específica que consiste en rescatar do esquecemento e restituír na memoria do pobo galego unha das figuras históricas que o mundo do exilio dalgunha maneira xa asociara á tradición. Este labor resulta particularmente necesario nun contexto cultural coma o noso, onde a urxencia da acción tende moitas veces a esquecer as dinámicas propias do mundo artístico, esenciais, sen embargo, para a supervivencia da cultura.

Antón FIGUEROA LORENZANA